

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17537024>

Соловйов В. П.,

професор, доктор економічних та кандидат технічних наук,
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу

та історії науки ім. Г.М. Доброва НАНУ»,

ORCID: 0000-0001-5087-9007, e-mail: solovyov.vp@gmail.com

ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ НАУКОВИХ КАДРІВ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Післявоєнна відбудова України вимагає не лише відновлення економічного та соціального потенціалу, а й створення якісно нових соціально-економічних відносин, які б забезпечили сталий розвиток та успішну інтеграцію країни до Європейського Союзу та НАТО. Одним із ключових факторів цього процесу є формування потужного інтелектуального потенціалу, здатного генерувати інновації та зміцнювати міжнародний авторитет України. Однак країна ще не створила достатніх умов для вироблення необхідної «інтелектуальної енергії», чому переешкоджає не лише обмежене фінансування науки, а й спотворена система підготовки наукових кадрів. Хоча Україна приєдналася до Болонського процесу у 2005 році, його реалізація значною мірою залишалася формальною. Національний підхід зосереджувався переважно на сприянні академічній мобільності, тоді як у Європі Болонський процес спрямований на гармонізацію систем вищої освіти з повагою до різноманітних академічних традицій. Ця різниця відображена в Зальцбурзьких принципах (2005) та наступних рекомендаціях (2010, 2016), які визначають докторську освіту як особливу форму діяльності, спрямовану на генерування нових знань, розвиток критичного та творчого мислення та сприяння міждисциплінарним підходам. Українська модель докторантури залишається надмірно орієнтованою на безперервний академічний прогрес, залишаючи мало місця для кандидатів з професійним досвідом, які могли б зробити практичний внесок у дослідження. Це знижує як якість, так і актуальність докторської підготовки для потреб науки та економіки. Тому пропонується розширити роль Національної академії наук України в організації докторантури, наслідуючи європейську практику, де більшість дисертацій захищаються поза межами університетських докторських шкіл. Впровадження таких змін може перетворити інтелектуальний потенціал України на ключовий рушій її європейської інтеграції.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: післявоєнна відбудова України; інтелектуальний потенціал; докторська освіта; підготовка наукових кадрів; Болонський процес; Зальцбурзькі принципи; Національна академія наук України; європейська інтеграція; інноваційний розвиток; наукова політика.

Повоєнна відбудова України є важливою темою сучасності. При цьому ця відбудова — це ж не тільки повернення до передвоєнного стану економіки та соціуму, але й створення таких нових соціальних і економічних відносин у суспільстві, які б не тільки виключали можливість нового вторгнення агресора ззовні, але й забезпечили б досягнення належного авторитету на міжнародній арені, за якого б ЄС і НАТО вважали за честь запросити Україну в число своїх членів. При цьому доводиться констатувати, що Україна поки не створює тієї «інтелектуальної енергії», яка могла б бути її внеском у глобальний розвиток. І справа тут не тільки в неналежному рівні фінансування науки. Не меншу роль грає спотворена система підготовки наукових кадрів.

Здавалося б, що ця система інтегрована з європейською тим, що у 2005 році Україна приєдналася до Болонського процесу. Проте є суттєві розбіжності між Україною і ЄС у підходах до реалізації цього процесу. Якщо в Європі «Болонський процес спрямований на забезпечення узгодженості систем вищої освіти по всій Європі, поважаючи при цьому різні академічні традиції», то в Україні, єдиною метою цього процесу стало лише «сприяння мобільності шляхом подолання перешкод для вільного пересування». Це справді одна з головних цілей Болонського процесу, але далеко не єдина.

На це, зокрема, вказує проведений у 2005 році в Зальцбурзі семінар «Докторські програми для Європейського суспільства знань», під час якого були сформульовані Принципи Зальцбурга (Salzburg Principles). У 2010 році в Берліні було ухвалено додаткові рекомендації (Salzburg II Recommendations), а у 2016 році Європейська асоціація університетів (EUA) опублікувала документ, що визначає подальші перспективи висновків Зальцбурга «Taking Salzburg Forward», що стало логічним продовженням попередніх напрацювань. Це свідчить про те, що система підготовки науковців є певним викликом теж і для Європи, але там знаходяться способи працювати із цією проблемою системно та відповідально.

Приділення особливої уваги підготовці наукових кадрів пояснюється тим, що цей процес виходить далеко за межі звичної освітньої програми. Тут ідеться не просто про засвоєння знань, а передусім про здатність продукувати нові знання — тобто здійснювати те, що складно формалізувати й тим більше вкласти в стандартні освітні межі. Навчання створенню нових знань не є механічним запам'ятовуванням чи багатократним повторенням. Це складний процес, який включає розвиток мислення, аналітичних навичок, здатності до синтезу, критики та творчого переосмислення вже відомого. Основні компоненти цього процесу такі: 1. Засвоєння базових знань у контексті майбутнього дослідження. 2. Розвиток критичного мислення. 3. Інтердисциплінарний підхід. 4. Синтез та творче мислення. 5. Експериментування та валідація. 6. Рефлексія та самокорекція.

Очевидно, що традиційна освітня програма не здатна охопити всі ці вимоги. І тим більше — втиснути їх у межі кредитної системи ECTS, яка фіксує лише обсяг і результат формального навчання, а не глибину розвитку інтелектуального потенціалу.

Оскільки ступінь доктора філософії (PhD) як третій цикл вищої освіти був запроваджений у Європі ще у 2003 році, наша держава одразу після приєднання до Болонського процесу взяла на себе зобов'язання з реформування системи підготовки наукових кадрів відповідно до вимог Європейського простору вищої освіти. Для цього необхідно було суттєво доповнити чинне законодавство про вищу освіту, а також — бажано — законодавство про науку, оскільки фактична інтеграція академічної науки, зокрема Національної академії наук України, у нову систему залишалася обмеженою та несистемною.

Символічно, що в Законі України «Про наукову та науково-технічну діяльність» є Стаття 61 «Забезпечення розвитку кадрового потенціалу сфери наукової і науково-технічної діяльності», де є пункт, яким держава «визначає в освітніх програмах обов'язковий мінімум наукових та науково-технічних знань для кожного рівня освіти». Це фактично означає, що за думкою законотворців держава в змозі визначити обов'язковий мінімум наукових та науково-технічних знань для кожного рівня освіти. Мабуть для першого й другого рівнів освіти ще можливо узагальнити зміст такого мінімуму, але на третьому рівні освіти аспірант потребує бути поінформованим не про якийсь мінімум наукових та науково-технічних знань, а про останні досягнення науки і техніки. Тобто він повинен бути зануреним у реальний процес науково-дослідної роботи за темою на початку свого навчання. Така можливість відкритості науки завжди забезпечувалася в практиці підготовки кадрів в академічних установах.

Запроваджена сучасна система підготовки кадрів ступеню PhD фактично орієнтована на безперервний перехід від магістерського до докторського ступеня освіти. У попередній системі, коли підготовка наукових кадрів була у сфері контролю Вищої атестаційної комісії (ВАК), тобто виведена з-під галузевого впливу, аспірантами ставали частіше ті, хто вже мав практичний досвід після закінчення ВНЗ. Це було запорукою того, що вони з більшим розумінням і ефектом будуть виконувати план підготовки дисертації. Більш того, працюючи на високотехнологічному підприємстві, фахівець має можливість самостійно досягти результатів, які вже заслуговують на оформлення у вигляді дисертації на здобуття ступеня доктора філософії. Але постає питання — чи є в нього шлях захистити свою дисертацію? Формально є, а насправді він обтяжений багатьма додатковими вимогами.

Найкращим виходом із цієї ситуації було би надати Національній академії наук право цілком забезпечувати процес проходження здобувачем ступеня PhD навчання в аспірантурі. Тим більше, що в межах НАНУ є кафедри філософії, іноземних мов, навчальна база з інформатики. Це могло би покращити і кількісні, і якісні показники підготовки наукових кадрів в Україні. До речі, наприклад, у Німеччині згідно з опублікованими даними 80–85% дисертацій на здобуття ступеня PhD захищається поза аспірантурою. А якщо ситуація з підготовкою наукових кадрів залишиться такою, як вона є зараз, то напевно чи інтелектуальний потенціал України стане ключем до європейської інтеграції.

Soloviov Volodymyr,

Professor, Doctor of Economics and PhD in Engineering,
State Institution «Institute for Research of Scientific and Technological Potential
and History of Science named after G.M. Dobrov, NAS of Ukraine»,
ORCID: 0000-0001-5087-9007, e-mail: solovyov.vp@gmail.com

ISSUES OF IMPROVING THE SYSTEM OF TRAINING OF SCIENTIFIC STAFF IN UKRAINE

ABSTRACT. *The post-war reconstruction of Ukraine requires not only the restoration of economic and social potential but also the creation of qualitatively new socio-economic relations that would ensure sustainable development and the country's successful integration into the European Union and NATO. One of the key factors in this process is the formation of a strong intellectual potential capable of generating innovation and strengthening Ukraine's international standing. However, the country has yet to develop sufficient conditions for producing the necessary "intellectual energy," which is hindered not only by limited funding for science but also by the distorted system of research training.*

Although Ukraine joined the Bologna Process in 2005, its implementation has largely remained formal. The national approach has focused mainly on promoting academic mobility, while in Europe the Bologna Process aims at harmonizing higher education systems while respecting diverse academic traditions. This difference is reflected in the Salzburg Principles (2005) and subsequent recommendations (2010, 2016), which define doctoral education as a special form of activity aimed at generating new knowledge, developing critical and creative thinking, and fostering interdisciplinary approaches.

The Ukrainian PhD model remains overly oriented toward continuous academic progression, leaving little room for candidates with professional experience who could contribute to research from a practical perspective. This reduces both the quality and the relevance of doctoral training to the needs of science and the economy. It is therefore proposed to expand the role of the National Academy of Sciences of Ukraine in organizing PhD training, following European practice where the majority of dissertations are defended outside university doctoral schools. Implementing such changes could transform Ukraine's intellectual potential into a key driver of its European integration.

KEYWORDS: *post-war reconstruction of Ukraine; intellectual potential; doctoral education; researcher training; Bologna Process; Salzburg Principles; National Academy of Sciences of Ukraine; European integration; innovation-driven development; science policy.*